

Holocaust és kereszténység – teológus szemmel*

Előadásomban a lehető mértékben kerülni próbálom a részletekben való elkalandozás kísértő buktatóját. Szándékom az, hogy kijelölt témám néhány elvi-theológiai igényű összefüggését vázlatosan felvillantsam tisztelt hallgatóim előtt. Gondolatmenetem alaphangját és körülbelüli irányvonalát érzékeltetendő, egy eschatológiai jellegű teológiai-történeti fikcióval kezdem: Amennyiben az Úr és a názáreti József Jézus névre „keresztelt” „közös” gyermeke valami oknál fogva a Holocaust idején váltotta volna valóra a bibliai hagyomány szerint egykor kilátásba helyezett visszatérési ígértétét, akkor, feltéve, de nem megengedve a Szentséges mintegy tizenkilenc évszázaddal korábbi be nem avatkozási politikáját, „fiukat” annak ellenére feltették volna az Auschwitz felé közlekedő marhavagonok egyikére, ha jó lelkű hivatalnokok keresztlevelekkel igazolják, hogy: *a)* nem a zsidó Isten, *b)* de nem is a zsidó ácsmester fia, hanem csak – követve az egyik extrabiblikus forrás polemikus célzatú kitételét – a római katona, Pantera és a zsidó Mirjam (értsd: Mária) szerelmének „vadhajtása”.

A bevagonírozás lényege szerint rokon gyökerű okai közül meglehetősen szabadsággal válogathatnánk a kifejező megfogalmazások gazdag tárházából. Kézen fekvő megfontolások miatt választjuk itt az egyik protestáns lelkész (aligha jelentéktelennek tekinthető reprezentativitás-értékkel bíró) szavait, aki az alábbiakban foglalta össze a Holocausttal kapcsolatos teológiai látását 1950-ben: „A zsidóság szörnyű tragédiája a közelmúltban éppen úgy Isten akarata volt, mint a Sámuel által történt rendelkezése az amalekiták kiirtására vonatkozóan. Isten szemében népek létjogosultsága az Ő dicsőségének szolgálatával van szoros kapcsolatban. Amelyik nép ezt a célt nem szolgálja, elveszti a léthez való jogát. A zsidóság mereven szembehelyezkedik Krisztussal évszázadok óta. Megtérésének a legnagyobb áldozatok árán való szorgalmazása túlzott igyekezet. [...] A történelem folyamán vannak Istennek rettenetes eszközei ítéletének végrehajtásában. A hóhéroktól, munkájuktól elfordulunk, de azok mögött a haragvó Isten büntetését meg kell látnunk.”

S ha e rövid idézet méltán tekinthető is önmagában véve nagyon esetlegesnek, az a tény, hogy benne a történelmi egyházak egyik felszentelt lelkészének érzékelhetően nem meggondolatlan álláspontjával állunk szemben, bizonyos értelemben elégséges ahhoz, hogy felszítsa gyanúnkát: Talán mégsem teljesen légből kapottak azok az állítások, amelyek azt hangoztatják, hogy a keresztény gondolkodás és életpraxis már-már apriorisztikus erejű belső készlettel kötődik szinte a kezdet kezdetétől fogva a zsidóellenességhez; hogy ez áll a mögött, hogy történelme során nemcsak nagy hangsúlyt helyezett a zsidóság létének teológiai diszkvalifikálására, de – változó módon és formák mellett – mindig utat talált a mindenkori és bármilyen motíváltágú „allogén” antiszemitizmusokkal való kapcsolatokhoz is. Elegendő azonban a fenti idézet legalábbis annak kijelentéséhez, hogy abban az ügyben, amit úgy nevezünk, hogy Holocaust, Soá, a keresztény egyház és teológia aligha viselkedhet kívülállóként. Mi több, érintettsége feltétlen és teológiai kvalitással bíró.

A)

A részletező dokumentálás alkalmatlan voltára tekintettel, megállapításunk illusztrálásához néhány rövid adalékra szorítkozunk csak. Először is álljon itt a keresztény kultúrkör mentalitástörténeti szempontból legfajszúlyosabb forrásának, a keresztény hit egyetemleges alapokmányának, a Szentírásnak két passzusa.

1) "Pilátus pedig látván, hogy semmi sem használ, hanem még nagyobb háborúság támad, vizet vévén,

* A Wallenberg Egyesület által 1944. március 21-én tartott *A Holocaust tényei, összefüggései és ezek üzenete a mai magyar társadalomhoz* című emlékünnepe elhangzott előadás szerkesztett és aktualizált szövege. Megjelent: *Barátság*, 1995[2]/5. 865-871.

megmosá kezeit a sokaság előtt, mondván: Ártatlan vagyok ez igaz embernek [ti. Jézus] véréből; ti lássátok! És felelvén az egész [ti. a zsidó] nép, monda: Az ő vére mi rajtunk és a mi magzatainkon." (Mt 27:24-25.)

2) Jézus a "zsidókhöz": "Tudom, hogy Ábrahám magva vagytok; de meg akartok engem ölni, mert az én beszédemnek nincs helye nálatok. Én azt beszélem, amit az én Atyámnál láttam; ti is azt cselekszitek, amit a ti atyátoknál láttatok. [...] Ha az Isten volna a ti atyátok, szeretnétek engem: mert én az Istentől származtam és jöttem; [...] Ti [pedig] az ördög atyától valók vagytok, és a ti atyátok kívánságait akarjátok teljesíteni. Az emberölő volt kezdettől fogva, és nem állott meg az igazságban, mert nincsen ő benne igazság. [...] Aki az Istentől van, hallgatja az Isten beszédeit; azért nem hallgatjátok ti, mert nem vagytok az Istentől valók." (Jn 8:37-47.)

Az isteni ihletettségüként akceptált, kanonizált Szentirat e szakaszai felől nézve, aligha nevezhető véletlennek, de nem is terhelhető csak a szellem- és gazdaságtörténet egyes későbbi fejleményeire, ha ennek az alapiratnak, mármint a Bibliának a legsajátosabb alkalmazási közegében, a homíliás és katechetikai megnyilatkozások világában, úton-útfélen szembe találjuk magunkat (bárha a különféleképpen megselezítések formájában is) a zsidók és a zsidó nép ellenszenves, negatív indulatokat gerjesztő ábrázolásmódjával. Egy olyan fantáziaképpel, amelyben a zsidók előszeretettel szerepelnek az autentikus emberlét, az istenfiúság, az igazi hit, a Krisztusban nyert megváltás etc. negatív főliáiként. Ha tetszik az elvetettség, az elvetemültség, a földhöz ragadtság, a testiség képviselőiként, továbbá az isteni eszmék megvetésének és a "farizeizmus" (nota bene: egy történelmi-spirituális érdemeit tekintve hallatlan jelentőségű mozgalom) olyan entitás értékű megjelenítőiként, amihez képest a keresztény egzisztencia még a maga legmélyebbre jutott pillanataiban is üde forrásnak számít.

Mindez különösen is elgondolkoztató, ha számba vesszük, hogy ezek az igék – éppen a bennük megszólaló markáns álláspont folytán – milyen fontos hermeneutikai kulcsot képeznek a Szentírás más részeihez is, s különösen is a hasonló, vagy rokon tartalmiságú, az ilyen irányú interpretálásra esetleg csak szemiotikai potenciáljuk szerint alkalmasnak tekinthető további szövegekhez.

B)

Előbbieknél is burjánzóbb közegére bukkanhatunk azonban a zsidóellenes megnyilatkozásoknak azokban a Szentírás ihlette szellemi produkciókban, amelyek nemcsak következményei, de folyamatos életetői is a keresztény tradíció inherens antiszemitizmusának. Mindössze ötletszerűen emelünk ki itt néhányat a jellegüknél, elvi szerkezetüknél fogva legjellemzőbb példák közül.

Kezdjük mindjárt a kereszténység ama fixa ideájánál, hogy Jézus megfeszítésével a "zsidók" nemcsak átok alá kerültek, nemcsak megtagadták istenfiúságukat, de teljes végérvényességgel el is veszítették azt. Olyannyira, hogy üdvnélküliségüknek a keresztény tudatban leképződő valódi jelene és perspektívája diszkurziójához az igazán alkalmas eszközt kevésbé a kora középkori Ahasvérus-legenda kínálja, nem akármilyen radikalitású ecsetvonásai ellenére is, mint inkább a görög mitológia Ixionjának, e halálos kárhozatra ítélt, s sok szimpátiát nem is keltő tragikus személyiségnek ködből formált istenséget ölelgető alakja.

Mint következő példát hozhatjuk szóba a strasbourg-i katedrálisnak az építőművészet világából híressé lett XIII. sz.-i eklézsia-zsinagóga nőalak-párját. Az ábrázolásban egy, az öntudattól kicsattanó, kezeiben kardszerűen formált keresztet és kelyhet tartó egyház-asszony néz oda triumfáló tekintettel egy másik, egy lehajtott fejű, bekötött szemű, kőtáblát kezéből kiejtő, törött lándzsát (!) tartó, megalázott másik alakra: Zsinagóga-asszonyra.

A zsidókról szóló "ixionológiai" konceptus karbantartását segíti, és mint valamilyen rejtett spirituális DNS-alapkód gondoskodik is annak "örök időkre" való életben tartásáról a keresztény

abszolútitudat. Hatásai között megkülönböztetett rangot tudhat magáénak a zsidó Szentirathoz (a Tenakhoz, az önmagában véve is árulkodó névre elkeresztelt "Ószövetség"-hez) való keresztény viszonyulás formálásában játszott szerepe, azaz e közös kincsnek, illetve autentikus interpretálásának a vallástörténetben példátlanul tekinthető módon végbevitt elbirtoklása. Egyszerűen arra hivatkozással, hogy a bekötött szemű zsinagóga képtelen azt olvasni és megérteni!

Az iméntiekkel érintkező, nem kevésbé evidens tézise továbbá a keresztény öntudatnak az is, hogy Izrael úgymond csak "test" szerint, azaz a Szentségeshez való viszony legjobb esetben is neutrális minőségében létezik. Az e képlet hordozta legkülönfélébb gondolati konstrukciók legjellemzőbb válfajai között említhetjük meg az eklézsia számára indifferens, teológiai kvalitását elvesztő, illetve a sorsát nem véletlenül szenvedő lázadó-hitetlen Izrael-képet.

Végül pedig semmiképpen nem feledkezhetünk meg az "ixionológiai" prekonceptió következményeinek ama igen markáns szeletéről, egy lényege szerint negatív teológiai funkcionalitásról, amelyben a szenvedő-üdvtelen állapotú Izrael látványosan demonstrálja és erősíti is a keresztény existencia magasabbrendűségét.

Hogy a mondottak mennyire nem csak a ködbe vesző középkor szellemi aromájához tartoztak, hanem konkrét és közeli szálakkal kapcsolódnak magához a jelen a valósághoz is, mi több, hogy bizonyos mértékben mai is szerves részét képezik a keresztény gondolkodásnak, arra nézve hozunk fel még néhány, a fentiekben már idézett forráson túli példát.

Elsőként egy idézet attól a lelkésztől, aki – semmiképpen nem csak egyéni álláspontot megjelenítve – úgy vélte (1944 februárjában), hogy a zsidóknak a keresztény egyházak felé való konverzációs közeledése egyedül abban az esetben elfogadható, ha felveszik a Krisztus keresztjét. Azaz, ha nem tagadják meg üldözött fajukat, hanem megmaradnak üldözött zsidóknak és megalkotják a zsidókeresztény egyházat, ahol a megkülönböztető zsidó nyelven tartják liturgiájukat, s egyáltalán, a köznapokban is e nyelven beszélnek. "Akkor testvéreként fogom szeretni és becsülni őket" – elmélkedik az isteni Ige apostola, érzékelhetően nem zavartatva magát attól, hogy máskülönben nyilván kárhóztos merényletként bélyegezné meg a "Krisztusban nincs sem zsidó, sem görög, sem pogány" Pál apostoli passzusnak a Szentírásból való kiiktatására teendő "libertinus" indítványt. De idézhetnénk a lelkésznél elmélyültebb szellemeket is. Olyanokat, akik nem lebecsülhető tényezőkként kapcsolódtak be a Horthy-korszak antiszemita kórusának lélekfertőző, indulatgerjesztő hangorkánjába, a korszak nagy integrációs erejét képező antiszemitizmus folyamatos karban tartásába és izmosításába. Ennél is elgondolkoztatóbbnak érzek azonban itt néhány, teológiai professzorok tollából származó mai forrást citálni. Meglehet, ezek stilisztika ereje talán kevésbé mehökkentő, ám az a tény, hogy azokat a postholocaust világában és a "rendszer váltás" légkörében megszületett református egyházi katechetikai tankönyvek szövegeiből merítjük, mindennél többet mond. Idézem: "[...] a zsidók nem fogadják el Jézus istenségét, mint Isten «egyszülött Fiát». Éppen ezért végeztették ki annak idején Jézust, mert Isten egyszülött Fiának vallotta magát." Avagy: "Miért mondjuk mégis, hogy [a Máté evangéliuma] «evangélium a zsidóknak»? Nem egyszerűen azért, mert zsidó olvasókhhoz szól. Árnyaltabb a valóság: Máté minden lehetséges pillanatban hivatkozik az Ószövetségre, bizonyítva, hogy ami Jézussal történt, az egy isteni terv végrehajtása, és ez a terv jórészt előre meghirdetett is volt. Így ha valaki nem ismeri fel Jézusban a megígértet, akkor egyben Isten ígéretével szemben is értetlen és engedetlen." S meglehet, expressis verbis nincs ugyan kimondva, a szövegkörnyezet nem hagy kétséget a rejtett alanyok kiléte felől a következő esetben sem: "A zsinagógában Jézus egy béna kezű emberrel találkozik, és provokatívan felteszi a kérdést: – Szabad-e szombatnapon gyógyítani? [...] Jézus ellenfelei hallgatnak, ezúttal gyáván és alattomosan. Azt senki sem meri kimondani, hogy szombatnapon gyógyítani tilos (szeresd felebarátodat!!!), de az ellenkezőjét meg nem is akarja kimondani! Érdekes Márk megjegyzése: Jézus sajnálta őket! [Nem így a szerző:] Bizony sajnálatra méltók, akiknek istenfogalma ilyen korlátozott, akiknek tettvágya elbújik a gyávaság mögött." (Ld. Mk 3:1-6. – Hogy bizonyos Jézus korabeli rabbinikus felfogások lehetővé tették a szóval történő gyógyítást szombatnapon is, szakmai berkekben meglehetősen közhelyszerű. A legfontosabb kérdés, amit fel kell tennünk, éppen ezért nem is az egyébként edukált professzornak szól, hanem azoknak a szocializációs és mentális determinánsoknak a mibenlétére vonatkozik, amelyek szerzőjük szelektív

ismeretszerzését irányítják.¹

C)

Méltán kérdezheti persze valaki, hogy miért nem szólunk a keresztény hagyomány Izrael-titokkal birkózó vonulatáról is? Arról a szellemi mederről, amelyben Izrael részint úgy jelenik meg, mint a történelem tabuinak tabuja, az üdvtörténet talánya, amelyhez azonban a keresztény hitnek nem sok immanens vonatkozási pontja van, részint pedig úgy, mint a keresztény misszió katexochen célcsoportja, ha tetszik a keresztény üdv oly' értelmű kulcspontja, hogy a zsidók krisztianizálódása jelenti az előfeltételt a megváltás végső fázisának elérkezéséhez.

A kérdés jelen alkalommal való megkerülésére több okunk is van: Egyfelől e folyamnak a normatív keresztény hagyomány közegén belüli marginális szerepe, valamint az, hogy a mögötte meghúzódozó teológiai logika struktúrájának alapvető rendezőelve ugyancsak a zsidó identitás önértékének tagadása (ti. a zsidók kereszténnyé válásának teológiai feladhatatlansága). (Egyfajta modern kori szekuláris megfelelője ennek az a processzus, amelynek végén a teljes asszimilációra kész "jó-zsidónak" "nem-zsidóként" előálló fantom alakját ölelgeti a keresztény középosztály nyájas gesztusa.) Másfelől pedig az, és a fontosabb szempont esetünkben kétség kívül itt adódik, hogy a Holocaust évszázadának (magyarországi) egyházi körében e bűvópatak még "illegális" pozícióban sem tekinthető jellemzőnek. – Igaz, egy megszorító megjegyzést azért kell itt tennünk. Volt ugyanis e bűvópataknak egy olyan jellegzetessége, ami azt végül faktikus méretei ellenére is történelmi rangra emelte. Jelesül az, hogy a Holocaust poklából életet mentő krisztianoszok túlnyomó többségét éppen ennek a hitbeli meggyőződésnek a spirituális töltése motorizálta, s ez alapozta meg tetteik értékének ama biblikus mélységű megsokasodását is, hogy az ott és akkor helyzetén túlmenően jótékony kisugárzással voltak egyházaik becsületére akkor, amikor azt, az antiszemita kurzus alapértékeivel vállalt korábbi rokonság folytán, a kritika nem különösen válogatos, velőtrázó reflektorfénye pásztázta.

Ha pedig mindezt összefoglalóan is meg kívánjuk fogalmazni, akkor a legkevesebb, amit el kell mondanunk az, hogy az újdonsült "Igaz (Izrael)", híven az akkor megnyitott történelmi hagyományához, amikor – lehetőleg kerülendő az igazi izraeliták sorsában való osztozás kellemetlenségeit – "keresztlevéllel" látta el a pogány Pilátust, általában véve a Holocaust idején sem kereste az Izrael-sorsot. Így adódhatott, hogy akkor, amikor a történelem, respektíve a Szentírás Istenéért üldöztetést és mártíromságot szenvedők jószerevével kizárólag az igaz izraeliták voltak, akkor a másik "igazi" Izrael még szavát is csak alig emelte fel. Olyannyira nem, hogy az egy(-két?) Kolbétól eltekintve, a szó szoros értelmében nem ismerünk senkit, aki ez idő szerint Izrael helyére lépett és kívánt volna lépni. Hiszen mily' csekély csak azok keresztények közötti aránya is, akik e katolikus hérosznál kevésbé markáns módon váltak hitvallókká. Mondjuk "csak" azzal, hogy tiszta elmével és tiszta szívvel utasították el az Ábrahám, Izsák és Jákób Istenét likvidálni próbáló paganizált örület értékrendjét, s esetleg még a szeretetparancsolat különféle formákban történő követésével is megpróbálkoztak. Megváltójuk olyannyira szeretett népének, zsidó származású felebarátaik védelmezése érdekében.

Az érveket és példákat még hosszan lehetne folytatni. Nem teszem. Az eddig kiemelték elégségesen tárják elénk, hogy mit értettem az alatt, amikor azt mondtam, a keresztények hitének feltétlen érintkezési pontjai vannak a Soá eseményeivel. Kiegészítenem ezt esetleg csak azzal kell, hogy megemlítem, a kereszténységnek mindenképpen van egy olyan – legalábbis teoretikus értelemben komolyan veendő – legitim artikulációs lehetősége is (ld. a páli szövegek egy részét, az azonos Szentírás másik típusú, az isteni szeretetet és egyetemes üdvözítési szándékot proklamáló üzenet-elemeit), amely principiálisan nem antiszemita. Mindez persze megfelelő következményekkel bír a történelmi múlttal kapcsolatos véleményünkre nézve is.

¹ Az idézeteket és a kérdés részletesebb feldolgozását ld. a szerző *A soá[holocaust] és a zsidóság napjaink református hittankönyveiben* című tanulmányában. In: *A gyerekeknek nem mindig mondják meg az igazat. Zsidóság a tankönyvekben.* Összeállította: RAJ Tamás. Budapest: Makkabi. 1994. 65-115.

D)

Ideje rákanyarodnom felszólalásom lényegi részére. Nevezetesen annak az átgondolására, hogy milyen következmények is adódnak a fentiekből a keresztény teológia, a keresztény egyház szempontjából a ma összefüggésében? Tekintettel az előadás időbeni korlátaira, néhány tételben próbálom meg összefoglalni az általam leglényegesebbnek tekinthető szempontokat.

1. *A Holocaust olyan esemény, aminek egyház- és teológiatörténeti kvalitása van.*

Mégpedig távolról sem (csak) a theodicea felől nézve. Sokkalta inkább azzal, ahogy kérdéssé teszi a keresztény hit- és tradíciós rendszer különféle (fentiekben röviden érzékeltetett) állításait, s választ vár arra, hogy Auschwitz után, milyen teológiai, erkölcsi kondíciók mellett van, lehet-e legitimitása a keresztény Szentírás változatlan formák közötti használatának; olyan szövegek liturgiai és kegyességi gyakorlatban való kontroll nélküli alkalmazásának, amelyek – legalábbis potenciálisan – a Holocausthoz vezető értelmi-érzelmi kondicionálás képességét rejtik magukban.

És itt legyen elég csak két szempontra utalnom. Egyrészt arra, hogy a zsidóirtásban még a hóhérmunka kivitelezői is szinte kivétel nélkül megkeresztelt, s magukat többnyire hű kereszténynek valló emberek voltak. Olyanok, akiknek eme öndefinícióját, annak éppen a Szentírás felől adódó belső logikája miatt, teljes egyértelműséggel nem könnyen lehetett (volna) elvitatni, s aminek a keresztény intézmények mérvadó körei részéről történő kétségbe vonására, felettébb jellemző módon, nem is igen került sor. Emlékeztetek másrészt arra, hogy a keresztény világ túlnyomó hányada nemcsak a faji törvényeknek, a Megváltóját genetikailag hordozó természeti-biológiai képlet bacilizálásának (márpedig Jézustól, még deifikálódása későbbi stádiumaiban sem vitatták el "valóságos emberi" arcát), vagy éppen az auschwitzi füstről keringő, méltán hihetetlennek tetsző híreknek nem tulajdonított különösebb jelentőséget, de a gettólétesítés és a bevagonírozás szemei előtt zajló barbár tényeinek sem.

Természetesen nem állítom azt, mintha mindez a Szentírás közvetlen következménye lett volna. Állítom viszont legalábbis azt, hogy a zsidókról kínált negatív bibliai kép egyfajta ideológikus funkciót töltött be abban, ahogy a keresztény kultúrkör, a keresztények jelentős része a Holocaust történéseit fogadta és racionalizálta, illetve a zsidók nacionálszocialista demonifikációjában, egyáltalában véve, a zsidó sors iránti érzéketlenség struktúráinak kiépülésében. S állítom ebből fakadóan azt, közelebbről konkretizálva a fenti tétel tartalmát, hogy a Soá olyan új típusú szenzibilitást követel meg a keresztényektől, aminek nyomán evidenciává válik köreikben a Szentírás kritika nélküli használatának lehetetlensége.

Prolepszis végett megjegyzem: Gondolatmenetünk szempontjából indifferens a szövegek és szerzőiknek eredeti szubjektív szándéka. Az igazán fontos kérdés ugyanis a hatástörténet. Az az önállósult hatásmechanizmus, amit e szövegek a szerzői intencióktól eloldódva képesek kifejteni olvasóikra. (Úgy, amint ez igen élesen kifejezésre jut a fentebb idézett lelkész – sokak számára még ma is "természetes" – megnyilatkozásában, aki nem kíván ugyan egy gyékényen árulni a hóhérokkal, ám megvetett munkájuk megfékezésére sem érez különösebb késztetést.)

2. *A Soá megkövetelte új teológiai szenzibilitásból adódó feladatok egyik legfontosabb területe az egyházi pedagógiai tevékenység, a katechézis.*

Az antiszemitizmus és a keresztény Szentírás között felismerhető belső összefüggések azt a kötelességet róják e diszciplínára, hogy fáradságot nem ismerően munkálkodjon a Szentírásnak, s kiváltképpen pedig a zsidóellenes érzelmek kiváltására bármily csekély mértékben is alkalmas szövegeknek egy per definitionem nem antiszemita irányban való értelmezésén, a kánon használatának a mentalitás- és hatástörténeti szempontok alatti folyamatos hermeneutikai ellenőrzésén.

S e tekintetben nem minősülhet elfogadhatónak azok – máskülönben tiszteletre méltó történelmi tudatosságról és teológiai éleslátásról tanúskodó – megoldási kísérlete sem, akik azonképpen igyekeznek kivenni a szent szövegek méregfogát, úrrá lenni azok purifikációjának megoldhatatlan

feladványán, hogy a negatív zsidó alakját az emberi lét atemporális egzisztenciális lehetőségeiként, egy negatív üdvparadigma esetleges elemeken megjelenített eszközi szereplőiként értelmezik. Tetszetős hermeneutikájú eljárásuk alkalmazható lehet ugyanis az ontikus egzisztenciával nem bíró hétfejű sárkány esetében, de nem a zsidókat illetően, akikre nézve e lehetőség még a legfantáziadúsabb antiszemita elképzelések bekövetkeztével sem lesz soha sem érvényesnek tekinthető.

3. A keresztényeknek a Soá eseményeit illető elvi és gyakorlati viselkedése, a történetektől való igen mérsékelt távolságtartásuk, de különösképpen is sokak ezekkel való azonosulása, nem sorolható be egyszerűen csak a történelmi „balesetek” kategóriájába.

A Soá keresztény interpretációinak legáltalánosabb olvasata szerint a keresztény egyházak lényegileg nem felelősek a történetek miatt. Nyomasztja ugyan őket a megtörtént bűnök rettenetes súlya, azok mögött azonban vagy az isteni akarat, vagy éppen ellenkezőleg, az isteni értékrendet erőszakosan felforgató sátáni erők emberi lehetőségeken túllépő olyan manifesztációt kénytelenek felismerni, amelyekkel szemben nem véletlenül váltak oly erőtelenné a szeretet vallásának eszközei.

Hadd térjek ki itt először is arra, hogy e mögött az állítás mögött minden felszínesség ellenére is van azért bizonyos tárgyi tartalom. Mégpedig az a történethermeneutikai jelentőségű tény, hogy az egyházi gyökerű antiszemitizmusnak létezik bizonyos olyan differentia specifica-ja, ami minden közelség ellenére is megkülönbözteti az Auschwitz és a gázkamrák igenlését magában foglaló zsidóellenességtől. Jelesül az, hogy miközben a zsidók fizikai likvidálása a Soá egyik centrális pillérét alkotó, profán gyökerű, rasszisztikus antiszemitizmus logikus elvi konzekvenciájának tekinthető, amellyel szemközt a „szerényebb” végmegoldások opciói mindig is teljesen esetlegesek, addig a klerikális antiszemitizmus – éppen a rendszerében meghúzódó olyan korrektív elemek, mint a szeretet princípiuma miatt – valójában egyetlen *maradéktalanul* legitim okát sem tudja felmutatni a megsemmisítés immanens választásának. E logikai kényszer következményét láthatjuk például a zsidók pária állapotban való ad infinitum megtartásának korai századok óta ismert tradíciójában.

Mindazonáltal tény marad az is, hogy a keresztény gondolkör bizonyos szubrégiói kellően stabil belső alapokkal bírtak ahhoz, hogy első osztályú ideológiai apporttal szolgáljanak a Holocaust előfeltételezte, „árnyalattal” másfajta antiszemitizmus céljainak megvalósításához. Biblikusan szólva: „Nem jó fa az, amely romlott gyümölcsöt terem”.

4. A keresztény egyház nem vállalhat közösséget az Izrael-szubsztitúció ama szekuláris gyakorlatával, amely mások, szintén önjogon tiszteletet és alázatot követelő szenvedéseinek hangsúlyozásával igyekszik relativizálni a zsidó szenvedések mértékét és azok szingularitását.

A keresztény egyházak híveinek és vezető képviselőinek körében tetten érhető jelenségek egyike, legalábbis itt Magyarországon, az a sápatag félszégesség, ami – sajátos folytatásaként a Soá idején megfigyelhető egyházi(as) magatartásnak –, abban jelentkezik, hogy aggódalmasan ügyelnek rá, nehogy egyetlen egyértelmű szót is szóljanak a zsidó szenvedéseknek a keresztény egyháztörténet és teológia, s ha szükséges, az ezen túlmenő összefüggések felől megállapítható karakteréről. Nevezetesen e szenvedés szingularitásáról, illetve annak tartalmi mibenlétéről.

A jelenség önmagában véve persze nem új. Adott értelemben egyszerű tovább vitele csak a már említett kifosztási tradíciónak, a zsidóktól a nekik szóló bibliai ígérek és az őket bibliailag megillető üdvtörténeti pozíció elvételének. Van a jelen gyakorlatnak azonban egy ehhez képest újnak tekinthető vonása is. Az, ahogy ma a kiválasztottság „negatív” attribútumaitól igyekeznek megfosztani őket. Terminológiai természetű szublimáció formájában találkozhatunk például e gyakorlattal a különféle – magyar, keresztény etc. – holocaustokról szóló okfejtésekben; a tudományosság köntösébe bújó viták módján ott, ahol a különféle áldozatokról és veszteségekről szóló vizsgálódások (egyik) félreismerhetetlen vezérmotívuma a zsidó áldozatok és veszteségek implicit, vagy explicit dekválifikálása.

E már-már a számmisztika kategóriájába vonható úzus lényegét az „eltérő pólusú” veszteségeknek a kvantifikálása és a szenvedés elvont tartalmisága szerinti közös nevezőre hozatala, illetve annak szuggerálása jelenti, hogy szám és szám, szenvedés és szenvedés között, különösen, ha ez utóbbi totálisnak mondható, nincs különbség. S így persze zsidó és zsidó között sem. Legalábbis e vonatkozásban! (A világos ideológiai szándék rejtegetésének közvetlen oka természetesen túlon túl is jól érthető az antiszemitizmusnak a Holocaustban elszenvedett diszkreditációja és a zsidóellenesség nyelvi világának szükségképpen transzponálódása felől.)

A keresztény egyházaknak, a keresztény hívőknek és gondolkozóknak ezzel szemben igen világosan kell látniuk és tudniuk, hogy miközben szenvedés és szenvedés között valóban nem áll módunkban és nincs is néven nevezendő jogunk különbséget tenni, a szenvedés forrása szerint ilyen elhatárolást nemcsak lehet, de egyenesen kell is tenniük. Nemcsak azért, mert – keresztényként szemlélve – a zsidókat ért sorcsapás igazi címzettje az emberi nemből – előre nem felmérhető konzekvenciákat magában rejtő – önkényes eljárással őket népül elsőképpen elhívó Isten volt. (A Tetragramm „kódja” e megemlékezés alkalmával a protestáns szabadelvűség jogán se ejtessék ki!) Még csak nem is azért, mert e sorstragédia nem a bolsevizmus elleni kereszties háború esélyeinek rossz felméréséből, vagy éppen az osztályharc ideológiájának – meglehet, szintén csak nem minden szekuláris démonizmus nélküli – megnyilatkozásából rezultálódott; azaz, olyan történelmi erők eredményeként, amelyek, mint a fajelméleti antiszemitizmus, teoretikusan nézve, már eleve elzártak minden esélyt az életben maradás alternatívája elől. Amiért a keresztények ezt a delejes egybemosási akciót nem vállalhatják, amiért a gyászfeldolgozásnak ezt a módját nem tehetik a sajátjukká, annak oka „minőségileg” más ezeknél. Lényege szerint abban summázható, hogy a „zsidó” Istennek készített mozgó halálhidakban, vagy stabil gázkamrákban és égetőkemencékben a bábeli toronyépítés és a nagypéntek lázadási energiáinak olyan modern manifesztációjával szembesülnek, amelynek célkeresztjében az ő értékrendjük szerint is legfőbb jó és legmagasabb instancia, jelesül az őket szintén csak akaratauk és döntésük előtt, s annak ellenére is megváltó „zsidó” Isten áll.

5. A keresztény egyház rosszul érti a békéltetés és a bűnök elfedezésének teológiai és lelkipádogozói szolgálátát, ha azt az önmagával és az Ábel vérével való szembenézés előli menekülésre jogosító tevékenységként gyakorolja.

A zsidó szenvedésről való nyílt beszéd elmulasztását a keresztény egyházak képviselői gyakorta indokolják a történelmi önismereten és nemzeti érzékenységen az elmúlt évtizedekben támadt állítólagos sérülések populáris érvével. Azaz, hogy hosszú időn keresztül e hazában jószerevel csak a zsidóság szenvedéseiről lehetett szólni. Nem taglalva most ennek az állításnak sok-sok belső hamisságát és különféle problémáit (leginkább is azt, hogy ehhez a „torzításhoz” a keresztény felekezetek egészen biztosan nem járultak hozzá), mi több, munkahipotézisként el is fogadva azt, mindössze annyit kívánok leszögezni, hogy a keresztény egyházak semmiképpen nem alacsonyodhatnak le a gyógyítás ama kuruzslásszerű szintjére, ahol azzal próbálnak meg „indulati joggal” rangot adni a különféle eddig ki nem beszélhetett fájdalmaknak, hogy közben vagy nem szólnak a zsidó szenvedésről, vagy kicsinyíteni igyekeznek annak méreteit. A keresztény egyházaknak ugyanis – már csak az önértelmezésüknel bábáskodó egyetemesség gondolata folytán is – vállalniuk kell mindenfajta szenvedés önértékének megfelelő méltósággal való artikulációját.

Éppen ezért nem engedhetik meg azt sem, hogy olyan gyanús kétértelműséggel, s még inkább, hogy a hallgatás alapvető attitűdjével reagáljanak a Holocaustra, mint ahogy azt Magyarországon az utóbbi években, s éppen a mostani félévszázados évforduló alkalmával is, tapasztalni vagyunk kénytelenek. Szórványos hangoktól eltekintve ugyanis a nagyegyházak felől eddig alig volt hallható egyetlen egyértelmű megnyilatkozás a történelem e nem éppen másodrangú botrányáról. Ami azért is feltűnő, mert e tiszties közösségek máskülönben nagy felelősségtudatot látszanak viselni az ország spirituális és tudati állapotaiért. – Nem tudunk róla például, hogy akárcsak egyetlen, a Soá áldozatainak szentelt megemlékezést, konferenciát is tartottak volna. Igaz, képviselőik meg-megjelentek az ilyenfajta alkalmak megrendezését igen tiszteletre méltó úgyszeretettel felvállaló, ám az intézményes egyházak részéről meglehetősen világos szerepkörben látni kívánt Keresztény-Zsidó Társaság számos

rendezvényén. S az is igaz, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1994 Adventjén („kapuzárás” előtt!) közös nyilatkozatban nyilvánította „égbe kiáltó bűnnek” a Holocaustot, s „kért Isten színe előtt bocsánatot az ötven évvel ezelőtt végbement katasztrófa idején [a keresztények és egyházak által] elkövetett mulasztásokért”. De éppígy igaz az is, hogy ennél kevesebbet, legalábbis minimális politikai judícium mellett, nem tehettek volna.

Ha pedig valaki előtt talán szigorúnak tetszenék e vélemény, hadd emlékeztessek az előbbieken kívül még arra a lépcsőzetes bújócskára, ahogy az idézett bocsánatkérés esetében az egyes protestáns egyházak először is diszkrétan beleburkolóztak az Ökumenikus Tanács jótékonyan anonimizáló palástjába, majd ez utóbbi pedig igyekezett feloldódni – „hamisítatlan” tradicionális szokást követve – a római katolikus püspöki karral kiegészült magyar összkeresztény unióban. (Nota bene: A legrosszabbul még a katolikus egyház járt. Meg is kapja olykor a magáét. „Ártatlansága” védelme érdekében ugyanis, különböző strukturális kényszerek folytán, annyit tehetett csak, hogy ez alkalommal könnyű szívvvel túltette magát a „szakadár” testvérekkel való közös fellépést övező egyébkénti ellenérzésein, s hogy az értő fülek számára, finom eleganciával, „konferencia”-ként tolmácsolta a „vonakodva bocsánatkérés” metadiplomáciai üzenetét.)

Az Úristennek azonban tetszett a kövekből most is fiakat támasztani. Nem különben, mint ötven évvel ezelőtt, amikor a hallgatag keresztény egyházak és képviselőinek „első helyen ülő” mérvadó többsége helyett „aránytalanul sok” másodosztályú, osztályon kívüli és egyéb más érdemtelen figurát hívott el szenvedő népe fiainak és lányainak mentésére. Így hívta el most szolgájául a Hit Gyülekezetének ifjúsági tagozatát, a Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetséget, amely országos skálájú ünnepségsorozat keretében és egy igen komoly értékű emlékkönyvvel igyekezett előmozdítani a sebek és fájdalom gyógyítását, a zsinagóga és az eklézsia sérült viszonyának rehabilitálását. De így hívta el szolgájául a kommunista múltú, szocialista párti miniszterelnököt, Horn Gyulát is, aki a maga fél évvel korábban kifejezésre juttatott bocsánatkérésével még azt a nem feladatát képező szerepet is magára vette, hogy kijelölje a keresztény egyházak előtt az ez ügyben kívánatos megnyilatkozás küszöbét. Szorosan idetartozó megjegyzés: Az egyházak éppen csak nem botlottak bele.

A bűnbánat és bűnbocsánat másokra való sandítás nélküli, pusztán coram deo, Isten színe előtti önértékét valló és azt professzionális szinten hirdető egyházak politizálódásának belső szempontrendszer szerinti, önértelmezésbeli-elvszerű konzekvenciái azonban csak egyik részét jelentik az itt felmerülő problémáknak. – A másik, nem kevésbé fontos oldalát a kérdésnek azok a pedagógiai és a társadalmi mentálhygiéné szempontjából felmerülő veszélyek képezik, amelyeket az hordoz magában, hogy e testületek egyszersmind egyfajta referenciakeretei is a mindennapok lelkiismeretének. Azaz, hogy az egyház falain kívül is elsősorú jelentősége van annak, s ez a jelentőség egyező ütemben növekszik az ország „rekrisztianizálódásának” tempójával, hogy e szervezetek mennyire veszik komolyan a Szentírás „idősebb” népéhez való viszonyukat; azt, amit Karl Barth, a század egyik konzervatív teológiai óriása úgy fogalmazott meg – nem kevesek megdöbbenésére, s általában véve, de magyar honban pedig különösképpen is recepció nélkül hagyva –, hogy a kereszténység egyetlen igazi nagy ökumenikus kérdése a zsidósághoz fűződő viszony tisztázása. Mint ahogy vitális jelentősége van annak is, hogy az egyházak mennyire képesek szembenézni a szavak egyértelmű használatára vonatkozó jézusi intenció követésében, valamint a bűnvallásban és bocsánatkérésben tanúsított eddigi erőtelen szereplésük tényeivel. Ellenkező esetben ugyanis egy olyan önismereti úzusnak válnak akár akaratlanul is szekértolóivá, amely úgy menti fel a ma élő és felnövekvő generáció(ka)t az atyákkal való kontinuitás tudata alól, hogy közben fel is szabadítja őket a be nem vallott bűnök iránti legitim felszínességre, ha nem éppen az azokkal való – különösen is a különféle „kereszténykedő” szellemi és politikai áramlatokon belül kínálgató – szimpatizálásra és közösségvállalásra.

6. A keresztényeknek a Holocaustból, mint teológiatörténetileg is kvalifikált eseményből, meg kell

tanulniuk, hogy az Izraelt, az izraeli kontúrokat elvesztő egyház és hite belső szükségszerűséggel van kiszolgáltatva a keresztény üdvüzenet garanciáját jelentő Isten elvesztésének.

Mint érintőlegesen már a zsidó szenvedések egyediségéről szóló előbbi okfejtésből is kiviláglott, a gondolkodás teológikus konzekvenciatudata esetén Izrael elvesztése a keresztények számára elvi szükségszerűséggel jelenti Ábrahám, Izsák és Jákób, a Szentírás, Jézus, az evangelisták és az apostolok Istenének az elvesztését is. Egyszerűen azért, mert amennyiben a Szentírás ígéreteiben és elhívásában – önmagáról tett bizonyága szerint – megmásíthatatlan Istenének elhívottai a totális megsemmisítés célpontjaivá válnak, akkor ez egyet jelent az elhívás mögött álló Isten történelmi likvidálásának a programjával is. Egy olyan teológiai perspektívával, amelynek elvi végállomása az, hogy a *Szentírás* Istene megszűnik Istennek lenni, s a keresztény egyház pedig teológiai vákuumba kerül. Nem olyanba ugyan, ahol istenhány lenne, hanem olyanba, ahonnan teológiai kényszerűséggel hiányzik a Szentírás adott névre hallgató istene. S ha ismerjük is a történelem és a teológia közötti inkongruenciákat, azok többirányú következményeivel együtt (nem beszélve a probléma filozófiai nehézségeiről), el kell, hogy gondolkodtasson, hogy a keresztények és egyházaiknak a XX. században végbement paganizálódása egyező ritmust mutatott azzal, ahogy elvetették maguktól és elveszítették horizontjukról a Történelem Urának első választottait, az Ő tanúit.

A keresztényeknek és egyházaiknak természetesen nem kötelező erejű nem antiszemitának lenni, nem kötelező vállalni a principiálisan nem zsidóellenes attitűd és gondolkodás pogányok között sokszor nem szimpatikus útját. Sőt, szigorú elvi értelemben nyugodtan lehetnek antiszemiták is. Egyet azonban, feltéve, hogy új választásukban még igényt tartanak az intellektuális és erkölcsi tisztesség minimumára (mármint e módosított pályán haladó „hívő” döntés princípiumaihoz mérten), nolens volens tudatosítaniuk kell magukban. Nevezetesen azt, hogy továbbá nem használhatják logikusan, már csak új istenük iránti reverencia okán sem, a krisztianosz jelzöt. Egy olyan szót, amely egy halott isten totálisan dezavualódott üdvajándékának zsidósan csengő rossz emlékeivel hozná rossz hírbe e másik Szentségest. Használhatnak helyette számos más, szebben hangzó nominációt. Hívhatják magukat sokféleképpen. Csak éppen nem kereszténynek, krisztianosznak.

Összegezve: A kereszténység teológiai végzete, ha tetszik: Istenének csapdája, hitének megspórolhatatlan kockázata, hogy a zsidókra van utalva. Auschwitz utáni terminológiával: A „zsidó” Isten és tanúinak, a zsidóknak a húsvétjára, e húsvét óhajtására és örömére.

Még akkor is, ha netalán mindaz igaz lenne, amit a zsidókról maguk a legmerészebb antiszemiták sem mernek megfogalmazni.